

OSMANLI DÖNEMİNDE İSTANBUL’U ETKİLEYEN DEPREMLERİN EDEBİYATIMIZDAKİ İZLERİ

SEMA KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ*

Edebiyat, duygu ve düşüncelerimizi anlatabildiğimiz en güçlü ve en etkili araçlardan biridir. İçinde, bazen yaşanmışlıkları bazen de hayalleri barındırır. Bu açıdan özellikle sosyal tarihle uğraşanlar için çok önemlidir, edebiyat. Nitekim doğal afetler gibi sosyal hayatı etkileyen olaylar, halkta bıraktığı derin izler nedeniyle edebiyata önemli malzeme sağlarken edebî eserler de, bu izleri yansıtmaları açısından sosyal tarihle uğraşanlara ve sosyal olayların insanlar üzerindeki etkilerini araştıranlara önemli veriler sunar. Doğrusu bu verilerin çoğu subjektiftir; ancak yine de bunlar bir yönüyle gerçekleri yansıtır. Dolayısıyla edebî eserlere tarihî gerçeklik olarak değil, insanların hissiyatına tercüman olan araçlar olarak bakmak daha doğru bir yaklaşımdır.

Pek çok afet sonrasında olduğu gibi, İstanbul’u etkileyen depremlerin ardından da bazı edebî eserler kaleme alınmıştır. Osmanlı döneminde destan ve şiirlere konu olan depremler -tespit edebildiğimiz kadarıyla- 1766 ve 1894 tarihli olanlardır. Bunlardan 1766 depremi hakkında Ermeni asıllı halk şairi Minas Ceryanoğlu ile Bedros ya da Petro adlı Kütahyalı bir Ermeni doktorun

1- 1894 depreminde büyük hasar gören Unkapanı Camii (İBB Atatürk Kitaplığı, Albüm nr. 184)

yazdığı -ikisi Ermenice olmak üzere- toplam beş destan vardır: 1894 depremi de, biri deprem olduğu yıllarda Fatih Askerî Rüşdiyesi’nde öğrenci olan Halid Efendi’ye ait, diğeri anonim olan iki destana; Tefik Fikret’in oğlu Haluk’a hitaben yazdığı bir şiire² ve Şair Eşref’in deprem sonrasında yaşananları hicvettiği bir kıtaya konu olmuştur. İstanbul’u etkileyen son büyük deprem 1999 depremi hakkında da çok sayıda şiir kaleme alınmıştır.³ Ancak bunlar özel

1 Kevork Pamukciyan, *İstanbul Yazıları*, İstanbul 2002, s. 65-74.

2 Sema Küçükalioglu Özkılıç, “1894 Depremi’nin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri)”, doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2011, s. 268-278; Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2002, s. 177.

3 www.antoloji.com/1999-depremi-2-siiri/; www.antoloji.com/Marmara-depremi-5-siiri/ (31.03.2015); http://img.antoloji.com/i/sair/pdf/7/hasan_sancak_49227_62635.pdf/ (31.03.2015).

2- Sultan Hamamı’nda tamamen yıkılan sıbyan mektebi (İBB Atatürk Kitaplığı, Albüm nr. 184)

olarak İstanbul’dan bahsetmezler.

Deprem destanlarında ve şiirlerinde ilk dikkat çeken husus, deprem anında ve sonrasında yaşananlara ilişkindir. Bazılarında depremin günü ve saatine dair bilgilerin olduğu bu eserlerde depremin insanlarda neden olduğu şaşkınlık ve panik hâli ile sonrasında yaşanan acılar anlatılmaya çalışılır. 1766 depremini coşkun bir dille anlatan Minas Ceryanoğlu, bu durumu “herkesin yalın ayak ve başı açık sokaklara döküldüğü”, “birçok insanın aklını kaybettiği” ve “divane olduğu” sözleriyle ifade eder. Ermenice yazdığı ikinci destanda da herkesin birlikte oturup ağladığını ve başlarına toprak atarak kayıplarına hayıflandıklarını söyler. Bedros ise, Ermeni takvimine göre 1215 senesi Mayıs ayının 11. günü meydana gelen 22 Mayıs 1766 depreminde yaşananları ve çekilen acıyı,

* Araştırmacı

İnsan ah-u zârla düştü figâne
Analar, evlatlar gelmez kaleme
Çığırışır Hakka “sen kerem eyle”

...

Bakındım ol demde o yalılara
Nice şaşıp birden daldı kayıkla
Deryaya mı kaçınsın, yoksam karaya

...

Nice insan zay oldu ah-zâr ile
Nice hayvan zay oldu, döndü
kemane

Zemine geçiyorduk olan saatte

...

Ölüler türabe girmeden çürüdü
öyle

Nice yerli, nice garip zay oldu
böyle

İnsan gamla doldu, döndü bir yane

...

Nice evler, kemerler zay oldu gene
Nice insan zay oldu, olan berzâhe
Merhametlim bahş etti çevirdi bize

...

İnsan dayanmaz figan çok şahre
şahre

Şu cevahir yüzük taşı şirin şehre
Gül misali soldu, döküldü yere

sözleriyle anlatır. Benzer bir tablo
Halid Efendi'nin Hareket-i Arz
Destanı adlı 1894 depremini anlatan
destanında çizilir. Depremin günü
ve saatinin yer aldığı bu destanda
deprem sonrasında yaşananların
detaylarını bulmak mümkündür.
Toplam 21 kıtadan oluşan destanın
üçte biri bu sırada yaşanan korku ve
panik anları ile çekilen acıları anlatır:

Fatih Rüşdiyesi'nde ders okurduk
Hareket başladı cümlemiz durduk
Şiddeti arttırdı hepimiz korktuk
Allah diye bağırdık ulu Yezdâne

...

Zabitler der ki: -Bu ne felaket
Var mı bizim için cây-ı selâmet
Olur ise ancak Mevlâ'dan hidâyet
Cümlenin halleri demiştim yamâne

...

Kurtulduk mektepten çok şükür
ettik

Kimsede hal kalmadı cümlemiz
bittik
Peder maderimizi görmeye gittik
Hazır olduk ol emr ü fermâne

...

Kimisi bıraktı hep kitaplarını
Kurtarmak için hep canlarını
Koştular görmeye hep hanelerini
Hepsinin gözyaşları oldu revâne

...

Teneffüşhane baştanbaşa yıkıldı
Şakirdân zabıt sokaklara döküldü
Çok şükür Tanrıya hepsi kurtuldu
Koç kurban kesildi Rabb ü
Sübhâne

...

Görün Çırçırılılar yangına geldi
Pervane misali ateşe daldı
Kurtardı çok yerleri kurbanlar aldı
Çok şükür ettiler emrü'l-sübhâne

...

Sandıklar gelmişti karşı taraftan
Kurtardı çok yerleri Bâri Yaradan
Lutfûndan gösterdi gayret insane

Yine 1894 depremini anlatan
anonim destanda ise, Salih adlı
bir öğrencinin ağzından yaşanan
trajedi gözler önüne serilir. Okulun
yemekhanesinde kitap okuduğu
sırada depreme maruz kalan on
beş yaşındaki Salih, dışarı çıkarken
üzerine düşen taş parçaları sonucu
ağır yaralanır ve arkadaşlarının
bağırış çağırışları içinde hastaneye
kaldırılır ancak kurtarılamaz.
Destanda daha sonra Salih'in
naşının hamama götürülmesi,
bir gece orada kalışı, gasledilişi
ve defni gayet acıklı bir biçimde
anlatılır.

Depremle ilgili destanlarda
dikkat çeken bir başka husus,
depremin meydana geliş nedenine
ilişkindir. Bu yönüyle destanlar,
insanların böyle bir doğa olayını
nasıl yorumladıklarını anlamamızda
önemli bir araç olarak karşımıza
çıkar. Nitekim 1766 depremini konu
alan destanlar, depremin bir doğa
olayı olarak algılanmaktan çok, ilahi

3- 1894 depreminde yıkılan Aksaray'daki
Hasan Paşa Fırını (İBB Atatürk Kitaplığı)

bir uyarı ve Allah'ın gazabı şeklinde
telakki edildiğini ortaya koyar. Minas
Ceryanoğlu, 1766 Mayıs'ında vuku
bulan ilk sarsıntılardan sonra yazdığı
destanında, depremin insanların
günahları nedeniyle meydana
geldiğini belirtir. Helal ile haramın
birbirine karıştığını, insanların küfre
düşerek zinanın arttığını, yetmiş iki
milletin yolundan şaştığını söyler
ve İstanbul'un bütün bu günahlar
nedeniyle Tanrı'nın gazabına
uğradığını ifade eder. Onunla hemen
hemen aynı görüşleri paylaşan Bedros
ise düşüncesini başka ifadelerle dile
getirir:

...

Kimi ilme güvenmiş, kimi hünere
Kimi malına güvenmiş, bakmaz
Hüdâ'ya
Ne ki gelse Hak'tan dinlemez gine

...

Ne âkil ne cahil bakmaz kitaba
Dinsiz, imansız çok, gelmez hesaba
Acep ölmez mi, girmez mi türaba

4- Depremzede çadırları (İBB Kültür AŞ.)

Kimden geldi bu hışm, kim verdi bize
Günahkârlığımız Hak bildirdi bize
Biz unutmamalım, kalsın fikirde

...

Ne ki versen kullarına azdır gene
Yarattığın kullara kerem eyle
Diz çöküp yüz sürelim yerlere
Söz konusu destanlarda ortak bir
başka nokta da, günahlardan arınmak
ve bu gazaptan kurtulmak için tövbe
edilmesi gerektiğidir. Bedros, bu
düşüncesini tövbe nakaratıyla ifade
eder:

Deyelim töbe, töbe, töbe...
Merhametlim Hak hazara bin töbe
Gören ve görmeyenler gelsinler
töbe

Döneminin hiciv ustası olan
Şair Eşref'in 1894 depreminde
yaşananlardan ders almayanlara bir
uyarı niteliğindeki tek kıtalık şiiri de
yukarıda yazılanlarla benzer duyguları
dile getirir:

Telâki mevkii olmuştu her gün
zenperestâna
Ne şilliklarla şıklar oynatırdı göz ile
kaşı;

Zelâzilden yıkıldı sanma, indi
kubbeler hâke,
Hudayî bir külah giydi bugün
Kalpakçılarbaşı!

Depreme dair kaleme alınan edebî
eserlerde konu edilen bir başka husus
ise, yıkılan ve hasar gören yerler ile
buralarda yaşanan can pazarıdır.
1766 depremini anlatan Bedros,
destanında, surların yıkıldığını, çok
sayıda cami, minare, imaret, han ve
hamamın çöktüğünü ifade eder. Aynı
depremden bahseden Ceryanoğlu
ise, hasar gören yapılardan
bahsetmez; ancak Ermenice yazdığı
destanlardan birinde çok sayıda
insanın kaybolduğunu, taş yığınları
arasında yaralıların iniltilerinin ve
bazen de çığlıklarının işitildiğini söyler.

Ceryanoğlu'nun bu destan haricinde
yazdığı yine Ermenice olan destan
ile Türkçe kaleme aldığı bir başka
destanında da Vezir Hanı'nın enkazı
altında kalarak hayatını kaybeden
Ermeni hatiplerden Kevork'un trajik
ölümü anlatılır. Deprem sonrasında
yaşanan can pazarından ve hasar
gören yerlerden bahseden bir
başka isim de Halid Efendi'dir. 1894
depreminde ortaya çıkan tabloyu
anlatmaya çalışan Halid Efendi,
Kapalıçarşı enkazından çıkarılan
cesetlerin meydanlara serildiğini,
Fatih civarında bir yangın çıktığını ve
tulumbacıların "pervane misali ateşe
dalarak" bu yangını söndürdüklerini
anlatır. Ayrıca Edirnekapı Mihrimah
Sultan Camii minaresiyle Fatih Camii
aleminin yıkıldığını, kışla, karakol gibi
binaların duvarlarının çatladığını,
İstanbul surlarının, çok sayıda
hamamın ve Kapalıçarşı başta olmak
üzere birçok hanın hasar gördüğünü
oldukça yalın bir üslupla dile getirir.

XIX. yüzyılın son büyük depremi
olan 1894 depremi ve deprem
sonrasında yaşananlara Tevfik
Fikret'in yaklaşımı ise bir başka
açıdandır. O, *Zelzele* adlı şiirini

esasen döneminin siyasi yapısını
anlatmak için kaleme alır. Ancak
bu siyasi tabloyu depreme
özdeşleştirerek tasvir eder. Şairin
kullandığı figürler depremin yarattığı
figürlerdir. Burada sinirli ve hummalı
bir hastaya benzettiği yeryüzünün
aniden sarsılarak âdeta çırpındığını;
bu çırpınışların yeryüzünde ne varsa
yıkıldığını; depremin insanları keder
ve karamsarlığa sürüklediğini anlatır.
Tevfik Fikret'in siyasi tabloyu anlatmak
için böyle bir tercih yapmasında
1894 depreminin kendisinde bıraktığı
etkinin rolü büyük olmalıdır. Nitekim
bu depremden sonra meydana gelen
1895 veya 1899 Aydın depreminden
sonra yazdığı düşünülen *Aydın
Felâketzedegânı İçin*⁴ ve 1898
Balıkesir depreminden sonra kaleme
aldığı *Verin Zavallılara*⁵ adlı şiirleri
Zelzele'den farklıdır. Zira söz konusu
şiirler, depremedelere yardım çağrısı
niteliğindedir ve bu şiirler İstanbul
halkının yardımlaşma duygusunu
harekete geçirmek amacıyla
yazılmıştır. Oysa *Zelzele*'de geçmişte
deprem nedeniyle yaşanan acılar
anlatılarak bütün bu olanlardan ders
alınması istenir.

4 Meral Demiryürek, "Tevfik Fikret'in Bilinmeyen Bir Şiiri", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2005, sy. 15, s. 167-172.

5 Nesimî Yazıcı, *Ocak 1898 Balıkesir Depremi ve Sonrası*, Ankara 2003, s. 62.